

Валентина Борисова

професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2135-5735>
valentina.borisova48@gmail.com

DOI: 10.33498/opus-2019-02-133

УДК 347.63-058.862 (477)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМ СІМЕЙНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДИТИНИ, ЩО ЗАЛИШИЛАСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Дитинство – особливий період у житті людини, який характеризується залежністю дитини від дорослих, і передусім від батьків. Втрата внаслідок різних обставин батьківського піклування, що створює небезпеку для життя, здоров'я та виховання дитини, змінює її становище, і така дитина набуває статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, який надає їй право на повне державне забезпечення та отримання передбачених законодавством пільг. Влаштування таких дітей – це діяльність компетентних органів держави, пов'язана з передачею їх на виховання у сім'ї громадян або до інтернатних дитячих закладів системи освіти, охорони здоров'я і соціального захисту.

Метою статті є аналіз сформованих у доктрині права підходів до розуміння форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання, а також викладення власного бачення подолання сирітства в Україні, шляхом запровадження як легалізованих на рівні закону сімейних форм влаштування таких дітей, а вони є пріоритетними порівняно з інтернатними формами, так і не поіменованих сімейних форм виховання.

Встановлено, що форми сімейного влаштування дитини, яка опинилася у складних життєвих умовах, і які врегульовані на рівні закону, не є вичерпними. Існують й інші форми, зокрема фактичне виховання дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ї певної особи без відповідної правової підстави. У фактичному вихованні реалізуються всі батьківські правомочності, окрім охоронної правомочності захисту батьківських прав, а тому як соціально цінне явище воно потребує певного правового регулювання.

У статті обґрунтовується твердження, що кожна з легалізованих форм сімейного виховання (патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) має свої особливості, однак об'єднує їх те, що одним з елементів фактичного складу їх виникнення є відповідний договір: про патронат; про влаштування дітей у прийомну сім'ю для виховання й спільного проживання; про організацію діяльності дитячо-

© Валентина Борисова, 2019

Валентина Борисова

го будинку сімейного типу. Ці договори входять до групи сімейно-правових договорів соціального сприяння дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з сирітством, безпритульністю, конфліктами, жорстоким ставленням у сім'ї тощо. Мета цих договорів – шляхом соціального сприяння дитині, батькам/законним представникам, якщо вони давали, наприклад, згоду на патронат, подолати ті складні життєві обставини, в яких вона (вони) опинилися. І хоча вказані договори не є самостійними юридичними фактами, що породжують відповідні правовідносини, однак при визначенні правової природи цих договорів слід враховувати специфіку договору як юридичного факту, що формується під впливом тих відносин, які ним опосередковуються.

Ключові слова: фактичне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування; форми сімейного влаштування дітей; сімейно-правовий договір соціального сприяння; договір про патронат над дитиною; договір на користь третьої особи.

В Україні проблема сирітства все ще залишається однією з найбільш гострих соціальних проблем, а тому сучасний стан життя зберігає не тільки необхідність існування вже апробованих практикою форм сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, а й не виключає можливості запровадження інших форм і перегляд тих, що вважалися усталеними.

Метою дослідження є аналіз сформованих у доктрині права підходів до розуміння форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання, а також викладення власного бачення подолання сирітства в Україні шляхом запровадження як легалізованих на рівні закону сімейних форм влаштування таких дітей, а вони є пріоритетними порівняно з інтернатними формами, так і не поійменованих сімейних форм виховання.

У статті 20 Конвенції про права дитини, учасницею якої є Україна, йдеться:

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.
2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.
3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, <...> усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми <...>¹.

www.pravoua.com.ua

¹ Конвенція про права дитини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021> (дата звернення: 10.11.2018).

Сімейний кодекс України (далі – СК України)², з огляду на різноманітність правових форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, постійно моделює і вводить нові та життєздатні їх види. Якщо спочатку влаштування таких дітей регулювалося виключно в межах опіки й піклування, усиновлення та патронату, то сьогодні це можливо і в таких правових формах, як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу, а також за допомогою вже оновленого інституту патронату, на чому ми зупинимося далі.

Водночас це не означає, що перелік правових форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є вичерпним. Аналіз положень статей 261, 269 та 271 СК України, а також Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини (п. 31)³ дає можливість стверджувати, що в них закладено правовий механізм влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, зокрема й дитини, розлученої із сім'єю, на виховання, який відрізняється від тих, що вже легалізовані на рівні закону. Такий механізм прямо не названий формою сімейного виховання, але по суті такою є, – це фактичне виховання, яке як усиновлення, опіка та піклування є видом сімейної форми влаштування дитини на виховання.

Особа, яка взяла дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування на виховання в свою сім'ю (фактичний вихователь), має права й обов'язки щодо її виховання та захисту, які аналогічні правам та обов'язкам опікуна і піклувальника, сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї дитини (ст. 261 СК України). З урахуванням того, що опіка і піклування – це одна з правових форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, фактичне виховання також можна віднести до таких форм.

Слід погодитися з тими вченими, які вважають, що у фактичному вихованні реалізуються усі батьківські правомочності, крім охоронної правомочності захисту батьківських прав, а тому як соціально цінне явище воно потребує певного правового врегулювання⁴.

Фактичне виховання може бути охарактеризоване як прийняття особою – фактичним вихователем добровільного обов'язку постійного виховання та утримання дитини, яка втратила батьківське піклування – вихованцем, що не пов'язане з юридичним оформленням усиновлення,

² Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

³ Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n136>> (дата звернення: 10.11.2018).

⁴ Л. Короткова, 'Правовой статус фактических воспитателей детей' (1983) 3 *Правоведение* 83-4.

опіки або піклування, патронату, створення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу.

При втраті дитиною батьків або одного з них можлива ситуація, при якій близькі родичі залишають її у себе на виховання. Це характерно для сімей, у яких відносини між родичами носять близький, довірчий характер, хоча не виключено, що подібні відносини можуть виникати і між особами, які не перебувають у відносинах спорідненості. У таких випадках питання відносно того, з ким буде проживати дитина, якщо та оточена турботою та увагою близьких їй людей, може не ставитися, однак проблема кваліфікації таких відносин виникає обов'язково.

З урахуванням вимог чинного законодавства, дитина, яка позбавлена батьківського піклування, має перебувати в полі зору органів опіки та піклування. Саме ці органи зобов'язані провести обстеження умов життя такої дитини, всебічно проаналізувавши відносини, що склалися між нею та особами, в сім'ї яких вона проживає, і відобразити в даних первинного обліку таких дітей не тільки факт втрати ними батьківського піклування, а й результат аналізу проведеного обстеження, з обов'язковим зазначенням осіб, які замінили дитині батьків. Аналіз відносин, що склалися між дитиною та особами, в сім'ї яких вона проживає, дасть змогу органам опіки і піклування прийняти рішення про доцільність або, навпаки, недоцільність застосування такого способу захисту інтересів дитини, як усиновлення, опіку або піклування, передачу в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу, під патронат.

Фактичне виховання як правову форму влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, слід відносити до однієї з форм сімейного влаштування дитини. Така точка зору не безперечна, проте її підтримують як у доктрині сімейного права, так і на рівні чинного законодавства. У 60-ті роки ХХ ст. окремі науковці, зокрема А. Пергамент, пропонували на законодавчому рівні передбачити можливість встановлення у судовому порядку факту усиновлення з тим, щоб за фактичним вихователем визнати право на отримання аліментів від вихованця, за наявності факту, що усиновлення своєчасно не оформлялося з поважних причин⁵. Таким чином, не виділяючи фактичне виховання як самостійну форму сімейного влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, А. Пергамент прирівнювала фігуру фактичного вихователя до фігури усиновлювача.

Непряме підтвердження тому, що фактичне виховання – правова форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, міститься у положеннях ст. 271 СК України: якщо особа до досягнення нею

⁵ А Пергамент, *Опека и попечительство* (Юридическая литература 1966) 108-9.

повноліття (фактичний вихованець) не менше п'яти років проживала разом із родичами або іншими особами (фактичними вихователями) однією сім'єю, вона зобов'язана буде надавати їм матеріальну допомогу, якщо ті стануть непрацездатними, а особи, які з огляду на закон передусім були зобов'язані це робити, не зможуть надавати їм матеріальну допомогу з поважних причин. Водночас такий обов'язок настає, якщо колишній вихованець зможе надавати матеріальну допомогу колишнім фактичним вихователям.

Однак не в усіх випадках відносини, що складаються між особою і дитиною, позбавленою батьківського піклування, яка проживає в родині особи, можна підводити під правову форму фактичного виховання. Так, Н. Дьячкова вважає, що при усиновленні дитини одним із подружжя, другий із подружжя, не виказавши бажання стати її усиновлювачем, однак, давши письмову нотаріально посвідчену згоду на це усиновлення (ч. 1 ст. 220 СК України), визнається фактичним вихователем дитини за умови збереження правового зв'язку дитини зі своїм батьком (матір'ю)⁶. Вважаємо, що у цьому випадку можна говорити лише про окремі правомочності фактичного вихователя у другого з подружжя. А тому письмова нотаріально засвідчена згода на усиновлення дитини не породжує для нього тих правових наслідків, які настають для фактичного вихователя, в сім'ї якого проживає і виховується дитина, позбавлена батьківського піклування, і який добровільно взяв на себе обов'язки замінити його такій дитині.

Повертаючись до таких легалізованих форм сімейного виховання, як патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, а сімейне виховання традиційно вважається найбільш ефективним, оскільки йому притаманні безперервність, тривалість, стійкість, можливість забезпечення індивідуального підходу до дитини⁷, слід зазначити, що кожна з них має свої особливості, однак об'єднує їх те, що елементом фактичного складу їхнього виникнення є відповідний договір: про патронат, про влаштування дітей у прийомну сім'ю для виховання й спільного проживання, про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Ці договори не є самостійними юридичними фактами, що породжують відповідні правовідносини.

У сучасних умовах договір як споконвічна цивілістична категорія набув рис універсальної правової форми, за допомогою якої регулюються різні суспільні відносини. Загалом це стосується і сімейних відносин,

⁶ І Жилінкова (ред), *Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар* (Ксілон 2008) 221.

⁷ Е Татаринцева, 'Реформирование системы институциональной заботы о детях, оставшихся без попечения родителей в России, Англии и Японии' в *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна* (ХНУВС 2010) 32-5.

оскільки СК України закріпив загальні положення їхнього договірною регулювання. За загальним правилом, сімейні відносини можуть регулюватися за домовленістю між самими учасниками цих відносин (ст. 2 СК України) за умови, що це не суперечить вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства (ч. 2 ст. 7; ч. 1 ст. 9 СК України). Таким чином, договір набуває рис регулятора сімейних відносин.

Водночас закріплення диспозитивного методу регулювання сімейних відносин, а також можливість за певних умов регулювати їх Цивільним кодексом України (далі – ЦК України)⁸, викликало до життя не тільки дискусію щодо правової природи сімейно-правових договорів, а й поновило інтерес до проблеми, яка має давню історію, а саме: проблеми місця сімейного права в системі права, яка, як і раніше, має дискусійний характер.

Не вдаючись до дискусії щодо місця сімейного права в системі права і правової природи договору в сімейній сфері⁹, вважаємо, що при визначенні правової природи цих договорів слід враховувати специфіку договору як юридичного факту, що формується під впливом тих відносин, які ним опосередковуються, а тому спробуємо охарактеризувати правову природу договору про патронат, який разом із договорами про влаштування дітей до прийомної сім'ї та про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу входить до групи договорів соціального сприяння дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з сирітством, безпритульністю, конфліктами, жорстоким ставленням у сім'ї тощо.

Слід зазначити, що така форма сімейного влаштування, як патронат над дитиною, за останні роки була суттєво оновлена. Сьогодні патронат над дітьми – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин (ч. 1 ст. 252 СК України). Під дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, чинне законодавство, зокрема Закон України “Про охорону дитинства”¹⁰, а також Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних жит-

⁸ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (дата звернення: 13.02.2019).

⁹ Див. про це: В Борисова, ‘Договір у сімейно-правовій сфері’ в *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин*: матеріали науково-практичної конференції (Право 2017) 12-6; Т Боднар, ‘Роль договору в регулюванні сімейних відносин’ в Боднар Т та Дзера О (заг ред), *Сімейне право України: підручник* (Юрінком Інтер 2016) 45-50; О Розгон, *Договори у сімейному праві України* (Ін Юре 2018) 301.

¹⁰ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-Ш. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

тевих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю¹¹, розуміють:

<...> дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини¹².

Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом із батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї соціальних послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини.

Відповідно до чинного законодавства, а нині це не тільки норми глави 20 СК України, а й положення Закону України "Про соціальні послуги"¹³, а також положення інших нормативно-правових актів, зокрема: Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя¹⁴; Типового договору про патронат над дитиною (далі – Типовий договір)¹⁵; Порядку оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя¹⁶, в основі виникнення патронату, як зазначалося вище, лежить фактичний склад, до якого входять: а) визнання дитини такою, що перебуває у складних жит-

¹¹ Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 800 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#n9>> (дата звернення: 10.11.2018).

¹² Про охорону дитинства (н 10).

¹³ Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358.

¹⁴ Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (дата звернення: 10.11.2018).

¹⁵ Типовий договір про патронат над дитиною, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (дата звернення: 10.11.2018).

¹⁶ Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (дата звернення: 10.11.2018).

тєвих обставинах; б) договір про патронат; в) передача дитини в сім'ю патронатного вихователя.

До особливостей цієї форми влаштування дитини слід віднести: а) патронат не належить до підстав створення сім'ї, а тому не є перешкодою для усиновлення дитини; б) підставою виникнення відносин між дитиною й патронатним вихователем є договір між останнім та органом, який прийняв рішення про влаштування дитини, який укладається у письмовій формі; в) при цій формі не виникає батьківських прав; г) для влаштування дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Водночас дитина незалежно від її віку в укладенні цього договору участі не бере. Її згода не є елементом фактичного складу виникнення патронату, оскільки у певних випадках передача дитини під патронат провадиться й без її згоди, зокрема коли та не досягла віку, з якого може висловити своє бажання; г) влаштування дитини здійснюється за письмовою згодою її батьків, інших законних представників, а у разі, якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди потрібна ще згода їхніх батьків. Водночас без згоди батьків, інших законних представників здійснюється влаштування дитини у разі відібрання її у них, відсутності відомостей про місце їх перебування, а також за наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини; д) між дитиною й патронатним вихователем складаються більш тісні зв'язки, ніж між дитиною і піклувальником чи опікуном; е) проте між патронатним вихователем і дитиною не виникає аліментних зобов'язань, оскільки батьки не звільняються від обов'язку щодо утримання такої дитини; е) за дитиною на період перебування її в сім'ї патронатного вихователя зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до влаштування в таку сім'ю; ж) дитина має право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами; з) термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців; и) патронатний вихователь отримує плату за виховання.

Варто зазначити, що до внесення змін до глави 20 СК України, законодавство не вирішувало питання щодо того, чи можна передавати під патронат дитину, в якій є рідні неповнолітні брати й сестри, які до цього моменту виховувалися разом. Із цього приводу науковці зазначали, що хоча такі форми, як усиновлення й патронат, і різняться між собою, вони мають одну мету – виховання дитини. Ось чому, виходячи з аналогії закону, а саме з положень ст. 210 СК України, неповнолітні брати й сестри не можуть бути роз'єднані при передачі їх під патронат. І лише за на-

явності обставин, що мають істотне значення (приміром, неможливості їх спільного проживання й виховання за станом здоров'я), орган опіки й піклування укладає договір і передає під патронат одного з братів (сестер)¹⁷. Нині ця проблема вирішена, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 252 СК України до сім'ї патронатного вихователя можуть бути одночасно влаштовані тільки діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які виховувалися в одній сім'ї.

Зміст договору про патронат становлять обов'язки та права сторін цього договору, які позначені в Типовому договорі і спрямовані на покращення умов проживання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, хоча за згодою сторін договір може бути доповнений ще іншими зобов'язаннями.

Так, патронатний вихователь зобов'язаний: забезпечувати надання послуг із догляду, виховання та реабілітації дитини, піклуватися про її моральний і фізичний стан, нести відповідальність за життя та здоров'я; створювати належні умови для проживання, навчання, фізичного та духовного розвитку дитини відповідно до її віку, потреб та індивідуальних особливостей; представляти у межах своїх повноважень інтереси дитини у відповідних установах та організаціях; використовувати у повному обсязі та за призначенням соціальну допомогу на утримання дитини в своїй сім'ї для забезпечення її повноцінного харчування, утримання, виховання, навчання та розвитку відповідно до потреб; забезпечувати доступ дитини до соціальних, освітніх і медичних послуг, організовувати проведення медичного обстеження, у разі потреби – надання невідкладної медичної допомоги; невідкладно повідомляти батькам/законним представникам (у разі влаштування дитини за їх згодою), службі у справах дітей про зміну стану здоров'я дитини, самовільне залишення нею сім'ї патронатного вихователя та інші важливі факти, які можуть негативно вплинути на задоволення її потреб; взаємодіяти з працівниками служби у справах дітей, соціального захисту, здійснювати заходи, які передбачені індивідуальним планом соціального захисту дитини; співпрацювати з батьками/законними представниками з метою подолання складних життєвих обставин у межах та способами, визначених органом опіки та піклування; сприяти за погодженням зі службою у справах дітей проведенню зустрічі (контакту) дитини з батьками/законними представниками, родичами, забезпеченню контакту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, з потенційними опікунами (піклувальниками), усиновителями, прийомними батьками та батьками-вихователями; вести журнал спостережень за дитиною, а після її ви-

¹⁷ В Борисова та І Жилінкова (ред), *Сімейне право: підручник* (Право 2012) 271.

Валентина Борисова

буття із сім'ї передати його службі у справах дітей; погоджувати із цією службою виїзд сім'ї патронатного вихователя разом з дитиною за межі населеного пункту, тривалість якого перевищує дві доби; дотримуватися конфіденційності стосовно інформації про дитину та її сім'ю; на момент прийняття рішення про вибуття дитини забезпечити проходження нею медичного огляду, отримання відповідного висновку про стан здоров'я; співпрацювати після вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя протягом семи календарних днів із батьками/законними представниками, до яких вона повернулася, надавати консультації з її догляду, виховання та реабілітації.

Патронатний вихователь має право: отримувати інформацію про стан здоров'я, психічний і фізичний розвиток влаштованої в сім'ю дитини; у разі влаштування дитини використовувати методи спілкування, які позитивно впливають на її емоційний стан відповідно до рекомендацій батьків/законних представників (у разі влаштування дитини за їх згодою) та залучених до патронату над нею спеціалістів; отримувати у педагогів і психологів навчального закладу, який відвідує дитина, спеціалістів закладів охорони здоров'я, соціального захисту дітей та сімей з дітьми, інших закладів і установ, що надають соціальні послуги дітям і сім'ям із дітьми, консультації з питань виховання та розвитку дитини, особливостей її догляду та режиму дня; звертатися до відповідних органів, установ та організацій щодо забезпечення дотримання прав дитини, задоволення її потреб, функціонування сім'ї патронатного вихователя; ініціювати розгляд міждисциплінарною командою питань щодо забезпечення прав та інтересів дитини і її сім'ї.

За договором про патронат обов'язки та права виникають не тільки у патронатного вихователя, а й у відповідного органу (райдержадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її створення) ради). Зазначений орган *зобов'язаний*: 1) забезпечувати за участю відповідних структурних підрозділів і закладів охорони здоров'я, соціального захисту населення та сімей з дітьми, навчальних закладів: надання освітніх послуг відповідно до віку дитини, її розвитку та особливих потреб; первинне медичне обстеження дитини та надання медичної допомоги; надання соціальних послуг дитині та її сім'ї або законним представникам відповідно до їх потреб; вирішувати питання соціального захисту дитини, її особистих, майнових, житлових прав; взаємодію відповідних структурних підрозділів щодо розроблення та виконання індивідуального плану соціального захисту дитини; соціальний супровід сім'ї дитини з метою подолання складних життєвих обставин, що призвели до її влаштування в сім'ю; здійснення контро-

www.pravoua.com.ua

лю за утриманням та вихованням дитини, забезпеченням її прав; своєчасне прийняття рішень щодо повернення дитини до батьків/законних представників, влаштування до інших сімейних форм виховання; 2) здійснювати оплату через відповідні структурні підрозділи послуг патронатного вихователя та виплату соціальної допомоги на утримання дитини; 3) здійснювати координацію за участю служби у справах дітей діяльності відповідних структурних підрозділів, установ та організацій, пов'язаної із захистом прав дитини; 4) визначати спосіб співпраці патронатного вихователя з батьками/законними представниками, а також умови такої співпраці.

Щодо прав, то ці органи мають право приймати в межах наданих повноважень рішення в найкращих інтересах дитини.

Необхідно зазначити, що якщо договір про патронат над дитиною укладався за згодою батьків/законних представників, то вони теж набувають за цим договором певних прав та обов'язків. Так, вони зобов'язуються: надавати патронатному вихователю інформацію про потреби, особливості догляду дитини, харчування та режим дня й іншу важливу інформацію, яку необхідно враховувати під час здійснення патронату; забезпечувати дитину одягом, взуттям, особистими речами та передавати наявні медичні документи дитини (медичну картку, висновки та рекомендації спеціалістів); підтримувати у визначений службою у справах дітей спосіб контакт із дитиною з урахуванням її найкращих інтересів, дотримуватися рекомендацій служби у справах дітей щодо контакту з дитиною під час перебування її у сім'ї патронатного вихователя; інформувати службу у справах дітей про обставини, що призвели до влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя, та інші важливі обставини щодо неї та її сім'ї; співпрацювати з патронатним вихователем, працівниками соціального закладу, служби у справах дітей з питань забезпечення прав та інтересів дитини, подолання складних життєвих обставин; не перешкоджати патронатному вихователю у виконанні обов'язків та реалізації прав, визначених таким договором.

Батьки/законні представники мають право: отримувати інформацію про дитину під час її перебування в сім'ї патронатного вихователя; брати участь у вирішенні питань щодо навчання, медичного обстеження, лікування, оздоровлення та відпочинку дитини; ініціювати питання щодо припинення перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя або продовження строку перебування.

Спори між сторонами стосовно виконання цього договору розв'язуються шляхом переговорів, а у разі недосягнення сторонами згоди – у судовому порядку.

Дія договору припиняється: у разі прийняття рішення органу опіки та піклування або суду про невиконання або неналежне виконання патронатним вихователем своїх обов'язків, виникнення у його сім'ї несприятливих для виховання та догляду за дитиною умов або обставин, зазначених у ст. 212 СК України; у разі прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до батьків/законних представників, усиновлення, встановлення над нею опіки, піклування, влаштування в сім'ю громадян (приймну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу; у разі досягнення дитиною повноліття або її смерті чи смерті патронатного вихователя; а також шляхом розірвання за згодою сторін.

Висновки. Наведене вище дає змогу дійти висновку, що договір про патронат над дитиною – це один із різновидів сімейно-правових договорів соціального сприяння дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Мета цього договору – шляхом соціального сприяння дитині, батькам/законним представникам, якщо вони давали згоду на патронат, подолати ті складні життєві обставини, в яких вона (вони) опинилися.

До особливостей договору про патронат над дитиною слід віднести: 1) особливий суб'єктний склад та обмеження свободи договору, що пов'язується, перш за все, з глибоким проникненням у сімейне право публічних начал; 2) договір не є самостійним юридичним фактом, що породжує, змінює або припиняє сімейні правовідносини, а є одним із елементів фактичного складу виникнення патронату як форми сімейного виховання дитини, що опинилася у складних життєвих обставинах; 3) договір укладається на користь третьої особи, якою є дитина, що опинилася у складних життєвих обставинах; 4) договір носить особистий характер; 5) договір, окрім превентивної функції, виконує функцію подолання складних життєвих обставин, у яких дитина (батьки/законні представники) опинилася, а також не менш важливу регулятивну функцію, оскільки на строк його дії трансформуються існуючі сімейні правовідносини: а) якщо батьки/законні представники давали згоду на патронат (ідеться про багатосторонній договір), то цей договір перерозподіляє немайнові обов'язки батьків між ними і патронатним вихователем, що відповідає ч. 5 ст. 150 СК України: передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язків батьківського піклування щодо неї. Батьки зобов'язані утримувати дитину, але вони позбавляються права на особисте виховання дитини; б) якщо ж батьки/законні представники не давали згоду на патронат (ідеться про двосторонній договір), то патронатний вихователь мовби заміщує батьків на строк дії патронату.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konventsiia pro prava dytyny, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu OON 20 lystopada 1989 r., ratyfikovana postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR Convention on the Rights of the Child Adopted by the UN General Assembly on November 20, 1989, Ratified by Resolution of the Supreme Council of the Ukrainian SSR № 789-XII vid 27 liutoho 1991 r. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).
2. Poriadok oplaty posluh patronatnoho vykhovatel'ia ta vyplaty sotsialnoi dopomohy na utrymanna dytyny v simi patronatnoho vykhovatel'ia, zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy [Procedure of Payment for Foster Caregiver Services and Payment of Social Allowance for Child Maintenance in the Foster Caregiver Family Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 16 bereznia 2017 r. № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).
3. Poriadok provadzhennia orhanamy opiky ta pikluvannia diialnosti, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny, zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy [Procedure for Implementation of Activities Protecting the Rights of the Child by Custody and Guardianship Agencies Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 24 veresnia 2008 r. № 866 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n136>> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).
4. Poriadok stvorennia ta diialnosti simi patronatnoho vykhovatel'ia, vlashtuvannia, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затверджено постановою Кabinetу Міністрів України [Procedure for Establishment and Operation of a Foster Caregiver Family, and a Child's Placement with and Stay in the Foster Caregiver Family Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 16 bereznia 2017 r. № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).
5. Poriadok vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, zakladiv ta ustanov pid chas zabezpechennia sotsialnoho zakhystu ditei, yaki перебувають у складних зhyttievkykh obstavynakh, u tomu chysli takykh, shcho mozht zahrozhuvaty yikh zhyttiu ta zdoroviu, zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy [Procedure for Interaction of Public Authorities, Local Self-Government Bodies, Institutions and Facilities When Ensuring Social Protection of Children Who Face Adverse Circumstances, Including Those Which Can Endanger Their Life and Health] vid 3 zovtnia 2018 r. № 800 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#n9>> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).
6. Pro okhoronu dytynstva On the Protection of Childhood: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 26 kvitnia 2001 r. № 2402-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 30. St. 142 (in Ukrainian).
7. Pro sotsialni posluhy [On Social Services]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 19 chervnia 2003 r. № 966-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 45. St. 358 (in Ukrainian).
8. Simeinyi kodeks Ukrainy [the Family Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 21-22. St. 135 (in Ukrainian).

Валентина Борисова

9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (accessed: 13.02.2019) (in Ukrainian).
10. Typovyi dohovor pro patronat nad dytynoiu, zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy [Standard Agreement on Foster Caregiving Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 16 bereznia 2017 № 148 <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>> (accessed: 10.11.2018) (in Ukrainian).

Authored books

11. Perhament A, *Opeka y popechytelstvo [Guardianship and Custody]* (Yuridicheskaya literatura 1966) (in Russian).
12. Rozghon O, *Dohovory u simeinomu pravi Ukrainy: monohrafiia [Contracts in Family Law of Ukraine]* (In Yure 2018) (in Ukrainian).

Edited books

13. Bodnar T, 'Rol dohovoru v rehuliuванні simeinykh vidnosyn' ['Role of Contract in the Regulation of Family Relations'] v Bodnar T ta Dzera O (red), *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family Law of Ukraine: Textbook]* (Yurinkom Inter 2016) (in Ukrainian).
14. Borysova V ta Zhylinkova I (red), *Simeine pravo: pidruchnyk [Family Law: Textbook]* (Pravo 2012) (in Ukrainian).
15. Zhylinkova I (red), *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [The Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]* (Pravo 2008) (in Ukrainian).

Journal articles

16. Korotkova L, 'Pravovoi status faktycheskykh vospytatelei detei' ['The Legal Status of Actual Child Caregivers'] (1983) 3 Pravovedenye 83 (in Russian).

Conference paper

17. Borysova V, 'Dohovor u simeino-pravovii sferi' ['Contract in the Family-Law Domain'] v *Aktualni problemy pryvatnoho prava: dohovor yak pravova forma rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn: materialy naukovo-praktychnoi konferencii [Topical Issues of Private Law: Contract as a Legal Form Regulating Private Relations: Materials of Scientific and Practical Conference]* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
18. Tatarinceva E, 'Reformirovanie sistemy institucional'noj zabyty o detjah, ostavshihsha bez popechenija roditel'ej v Rossii, Anglii i Japonii' ['Reforming of the System of Institutional Care for Children Left Without Parental Care in Russia, England and Japan'] v *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy naukovo-praktychnoi konferencii, prysviachenoj pamiaty profesora O. A. Pushkina [Challenging Issues of Civil Law and Procedure: Materials of the Scientific and Practical Conference Dedicated to the Memory of Professor O. A. Pushkin]* (KhNUVS 2010) (in Russian).

Valentina Borisova

TOPICAL ISSUES RELATING TO THE FORMS OF FAMILY-BASED
FOSTER CARE PLACEMENT OF A CHILD LEFT WITHOUT PARENTAL
CARE ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

ABSTRACT. Childhood is a special period in a person's life when a child is depended on adults, and especially on parents. If for various reasons parental care is lost, and thus a child's life, health and upbringing is endangered and his/her life situation is changed, the child acquires the status of an orphan and a child deprived of parental care, and this entitles the child to full support by the State and benefits prescribed by law. Placement of such children for foster care is within the responsibility of the relevant competent authorities of the State and involves placement of such children with families of other citizens or with children's residential care institutions within the system of education, healthcare and social protection.

The purpose of the article is to analyze the approaches which have been developed in the law doctrine with regard to understanding the forms of arranging foster care for a child deprived of parental care, and also to present the author's own vision of overcoming orphanhood in Ukraine by introducing family-based forms of placement of such children legalized at the level of law, which would have priority as compared to forms involving residential care institutions, and non-defined family-based forms of child care.

The author has established that the forms of family-based foster care for a child facing adverse circumstances, which are regulated at the level of law, are not exhaustive. There are also other forms, such as actual care for an orphan child or a child deprived of parental care in the family of a certain person without the relevant legal basis. In the even of actual care, all of the parental powers and authorities are implemented, except for the eligibility to protection of parental rights, and therefore this form as a phenomenon valuable for society requires specific legal regulation.

The article substantiates that each of the legalized forms of family-based child care (foster caregiving, foster family, family-type children's home) has its respective specific aspects, but their common feature is that one of the elements underpinning their actual occurrence is the relevant agreement: on foster caregiving; on placement of a child with a foster family for upbringing and cohabitation; on organization of operation of a family-type children's home. These agreements are classified as family-law agreements on social support of children facing adverse circumstances due to orphanhood, homelessness, conflicts, ill-treatment in the family etc. The purpose of these agreements is to help a child, parents/legal representatives (if they, for example, consented to foster caregiving) overcome the adverse life circumstances which the child (the parents) face, by proving social support. Although these agreements are not standalone legal facts which entail the relevant legal relations, the legal nature of these agreements should nevertheless take account of the specifics of the agreement as a legal fact formed under the influence of the relations which it mediates.

KEYWORDS: actual care for children deprived of parental care; forms of family-based placement of children; family-law agreement of social support; agreement on foster caregiving; agreement in favor of a third party.